

Jerzy Bartmiński
(Lublin)

ETNOLINGWISTYKA SŁOWIAŃSKA — PRÓBA BILANSU¹

W artykule, który ma charakter przeglądu encyklopedycznego, autor omawia kolejno problemy ogólne etnolingwistyki słowiańskiej, etnolingwistyczne badania starożytności słowiańskich, daje krótką syntezę badań nad językiem folkloru i problemami etnopoetyki, akcentuje znaczenie prac z zakresu etnosemantyki, zwłaszcza związanych z badaniem stereotypów jako elementów kodu kulturowego i problemu językowego obrazu świata. Na koniec podkreśla doniosłość porównawczych badań interkulturowych, zwłaszcza tych, które skupiają się na nazwach wartości.

1. Wstęp

1.1. Etnolingwistyka czyli lingwistyka antropologiczna — uprawiana też pod szerszymi zakresowo nazwami: lingwistyka kulturowa i lingwokulturologia — rozwija się w krajach słowiańskich w kontakcie z etnolingwistyką zachodnioeuropejską zwłaszcza niemiecką, biorącą początek od W. Humboldta — i amerykańską, reprezentowaną przez prace F. Boasa, E. Sapira,

¹ Polska wersja artykułu przygotowanego w roku 2004 dla niemieckiej encyklopedii *Die slavischen Sprachen. The slavic languages. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung. An international Handbook of their History, their Structure and their Investigation*. Editors: Tilman Berger, Karl Gutschmidt, Sebastian Kempgen, Peter Kosta. Publisher: Mouton de Gruyter, Berlin-New York].

B. Whorfa i ich kontynuatorów. Jednak korzystając z inspiracji zewnętrznych, wysuwa też problemy własne, nowe. Jako kierunek współczesnej lingwistyki realizuje program badawczy nastawiony na opis relacji języka do historii narodowej i życia społecznego, a zwłaszcza języka do kultury. Bada kulturowe aspekty języka, przy tym raczej „kulturę w języku”, niż „język w kulturze” (jak to ma miejsce w „etnografii mowy” Della Hymesa). Etnolingwistyka słowiańska bezpośrednio wywodzi się z tradycji dialektologii, folklorystyki i etnografii, jednak nawiązuje też do takich nurtów współczesnego językoznawstwa, jak socjolingwistyka, psycholingwistyka, kognitywizm, nie utożsamiając się z żadnym z nich. W szerokim zakresie wykorzystuje dorobek semantyki i semiotyki. Przyjmuje charakter lingwistyki antropologiczno-kulturowej.

1.2. Prace przynależne do nurtu etnolingwistycznego są prowadzone w wielu krajach słowiańskich, przede wszystkim w Rosji (Moskwa, gdzie działa sektor etnolingwistyki i folkloru w Instytucie Słowianoznawstwa RAN, zob. bibliografia prac pt. SE 2003; Jekaterinburg, Kursk, Rostow), w Polsce (Lublin, od roku 1988 wydawany jest rocznik „Etnolingwistyka”, od numeru 16 będący organem Komisji Etnolingwistycznej MKS i KJ PAN; Warszawa, Wrocław, Szczecin, Poznań), w Serbii (Belgrad, rocznik „Kodovi slovenskih kultura”, do roku 2003 — 7 tomów); także na Białorusi (Mińsk), Ukrainie (Lwów), w Czechach (Praha), w Chorwacji (Zagrzeb).

1.3. Poglądy na temat przedmiotu i metod etnolingwistyki nie zostały w sławistyce jeszcze do końca uzgodnione. Rozumienie samego przedmiotu etnolingwistyki oscyluje między węższą (podstawową) formułą, ograniczającą pole badawcze do małych wspólnot etnicznych i ich oralnych „mikrojęzyków”, a więc prototypowo do gwar ludowych, folkloru i kultury ludowej — a szerszą formułą wychodzącą poza teren gwar ludowych w stronę języków ogólnonarodowych, także tych o zasięgu międzynarodowym (angielski, rosyjski), które są badane z punktu widzenia ich kulturowego etnocentryzmu; w tym drugim przypadku sądzi się, że ujawnianie niedającego się uniknąć etnocentryzmu także „dużych” języków narodowych (jako języków naturalnych) może sprzyjać lepszemu rozumieniu się ludzi różnych kultur i otworzyć drogę do dialogu międzykulturowego.

Etnolingwistyka słowiańska wyrastająca z badań ludoznawczych współcześnie jest bliższa etnometodologii niż tradycyjnej etnografii, tzn. pyta o utrwalony w języku i w kulturze obraz świata, o potoczną (obiegową, powszechnie przyjętą, „ludową” w szerszym znaczeniu: 'kolektywną, wspólnotową') konceptualizację rzeczywistości, ostatecznie więc — o mentalność nosicieli języka i kultury, słowem zmierza do „podmiotowej rekonstrukcji” kultury wspólnoty na bazie danych języka. Człon *etno-* w nazwie dyscypliny

ma więc znaczenie podmiotowe (jak „lud” widzi świat), a nie przedmiotowe (jak badacze widzą „lud”). Otwiera to miejsce dla szczegółowych subdyscyplin etnolingwistycznych, odpowiadających wyróżnionym dziedzinom zainteresowań: etnopoetyka, etnosemantyka, etnofrazeologia, etnoskładnia — takie terminy już się w obiegu naukowym pojawiły.

1.4. Etnolingwistyka słowiańska przeżywa w ostatnich dekadach XX wieku swoje „powtórne narodziny”, wedle wyrażenia Nikity I. Tołstoja. Powtórne dlatego, że tradycje badania języka na tle kultury są na gruncie słowiańskim bardzo dawne, XIX-wieczne. W Rosji sięgają czasów F. Busłajewa, A. Afanasjewa, A. Potebni, w Polsce Jana Karłowicza (redaktora „Wisły”), K. Moszyńskiego czy piszącego po angielsku B. Malinowskiego. Ożywienie zainteresowań językiem jako fenomenem kulturowym pojawiło się w krajach słowiańskich na fali krytyki strukturalizmu, izolującego język od kontekstu społecznego, kulturowego i psychologicznego, i miało w tle uświadomienie sobie wpływu języka na postrzeganie rzeczywistości i na zachowania ludzi zwłaszcza w warunkach dominacji jednego systemu ideologicznego i jednego oficjalnego języka (jak to było w okresie panowania komunistycznej nowomowy).

2. Problemy ogólne etnolingwistyki

2.1. Najważniejsze sformułowania teoretyczne dotyczące przedmiotu i metod etnolingwistyki wyszły spod pióra N. I. Tołstoja, założyciela moskiewskiej szkoły etnolingwistycznej, współpracownika szkoły semiotycznej tartusko-moskiewskiej (reprezentowanej m.in. przez prace J. Łotmana, W. W. Iwanowa i W. Toporowa), twórczego kontynuatora badań K. Moszyńskiego nad szczególnie w skali całej Słowiańszczyzny archaicznym obszarem kulturowym, jakim jest białoruskie Polesie. N. I. Tołstoj reprezentuje w etnolingwistyce nastawienie „dialektologiczne”, podczas gdy drugi kierunek, którego najwybitniejszymi przedstawicielami są W. Toporow i W. W. Iwanow, ma nastawienie „etymologiczne” (wedle rozróżnienia Żurawlewa). Koncepcje Tołstoja rozwija dziś twórczo jego najbliższa współpracownica S. M. Tołstojowa (Tolstaja) i liczne grono badaczy moskiewskich (zob. SE).

N. I. Tołstoj widział etnolingwistykę jako dyscyplinę pograniczną, kompleksową, która bada „płaszczyznę treści kultury [...] przekazywanych za pomocą różnych środków formalnych (słowo, rekwizyt, obrzęd, rysunek itp.)” (Tołstoj 1982b, s. 404). Kluczowym pojęciem integrującym całość danych jest „kod kulturowy”. Wzorcowa rozprawa Tołstoja *O „grammatike” slawjanskich obrjadov* pokazywała współdziałanie w obrzędzie jako tekście

kultury cząstkowych (sub)kodów: werbalnego, akcyjnego i przedmiotowego.

W kwestii zakresu badań N. I. Tolstoj postulował objęcie przez etnolingwistykę języków narodowych w całym ich wewnętrznym bogactwie — od odmiany ogólnonarodowej po odmiany regionalne i lokalne, i zarazem branych w ich historycznym rozwoju. Metodą porównawczą i retrospektywną etnolingwistyka ma zmierzać do wykrycia śladów przeszłości w kulturze współczesnej. Kartografowanie stosowane już od dawna w dialektologii i etnografii (Tolstoj podkreślał zwłaszcza pionierski charakter *Atlasu kultury ludowej* K. Moszyńskiego z r. 1934) uznano za niezastąpione narzędzie służące rekonstrukcji procesów historycznych. Założenia te legły u podstaw dwu wielkich zaczętych przez N. I. Tolstoja projektów badawczych: etnolingwistycznego atlasu Polesia i *Słownika starożytności słowiańskich*.

Podejmując problem praojczyzny Słowian, N. I. Tolstoj zdecydowanie przesunął punkt ciężkości zainteresowań z kwestii geograficznej lokalizacji kolebki prasłowiańskiej — kwestii wciąż nierozwiązanej i być może nierozwiązywalnej (jak sądzi np. H. Popowska-Taborska) — na pytanie o wizję świata i człowieka utrwaloną w języku i kulturze, o wierzenia, mitologię, obrzędy, o duchowy kształt praojczyzny przodków dzisiejszych Słowian.

Moskiewska etnolingwistyka w swoim wariacie „etymologicznym”, poniekąd też „dialektologicznym”, ma nastawienie wyraźnie historyczne, kieruje swoje zainteresowania ku najstarszym okresom w dziejach narodów słowiańskich i na dziedzictwo przeszłości w ich dzisiejszej kulturze (opisywane pod hasłem „żiwaja starina”).

2.2. Silniejsze nastawienie na współczesność i badanie nie tylko gwar ludowych, lecz także języków ogólnonarodowych (standardowych), cechuje prace drukowane na łamach lubelskiej „Etnolingwistyki”, inspirujące się zwłaszcza koncepcjami B. Malinowskiego, A. Wierzbickiej, N. Tolstoja, J. Apresjana, H. Putnama. Swego rodzaju „manifestem” etnolingwistyki lubelskiej był przygotowany pod kierunkiem J. Bartmińskiego zeszyt próbny *Słownika ludowych stereotypów językowych* (Wrocław, 1980) pomyślany jako całościowa rekonstrukcja ludowej wizji świata i człowieka, dokonywana na bazie języka, tekstów folkloru i danych etnograficznych. W *Słowie wstępnym* do I tomu „Etnolingwistyki” (1988) zaprezentowano etnolingwistykę jako kierunek językoznawstwa, który za swoje zadanie uznaje badanie „językowego obrazu świata, rozumianego jako obraz «naiwny», leżący u podstaw języka, utrwalony w strukturze gramatycznej i znaczeniach słów, także w strukturze i znaczeniach tekstów”. Za składniki JOS i zarazem jednostki poddawane analizie i opisowi słownikowemu uznano stereotypy w sensie zbliżonym do ich rozumienia zaproponowanego przez W. Lippmanna

i zmodyfikowanego przez H. Putnama, tzn. jako potoczne wyobrażenia ludzi i rzeczy, dające się opisywać lingwistycznie jako stabilizowane połączenia formalne i/lub semantyczne. Jako narzędzie prezentowania treści tak rozumianego stereotypu Bartmiński zaproponował specjalny typ definicji zwanej „definicją kognitywną” (Bartmiński 1988), którą systematycznie zastosowano w SSiSL (zob. dalej). Prymarnym obiektem badań pozostała tradycja ludowa, jednak podkreślano też potrzebę wyjścia poza ludowość w stronę języka ogólnonarodowego.

Nastawienie na badanie narodowej specyfiki współczesnej komunikacji językowej deklarują etnolingwiści białoruscy (Tokareva 2001).

3. Etnolingwistyczne badania starożytności słowiańskich

3.1. Niezależnie od prób poszerzania pola badawczego etnolingwistyki w dwu wspomnianych kierunkach: na współczesność i na języki standardowe, centralną dziedziną zainteresowań etnolingwistyki słowiańskiej pozostał język ludowy (gwary, dialekty), folklor i kultura tradycyjna, wiejska, traktowana jako źródło i „podglebie” kultury narodowej, żywe dziedzictwo historii.

3.2. Do duchowego świata Prasłowian językoznawcy stosunkowo wcześniej próbowali dotrzeć drogą porównawczych studiów leksykalnych, uzupełniając badania archeologów i historyków (syntetycznie zebrane m.in. w *Słowniku starożytności słowiańskich*, t. 1–7, Warszawa 1961–1986). Studia T. Lehra-Splawińskiego (1935), F. Kopečnego (1981), O. Trubačeva (2003) nad leksyką wspólności słowiańską, słowniki etymologiczne poszczególnych języków słowiańskich i wreszcie słowniki prasłowiańskie (wydawane w Krakowie, w Pradze i w Moskwie) dostarczyły bogatych informacji o wspólnych wszystkim Słowianom wyobrażeniom o świecie i człowieku. Znaczna część tych wyobrażeń stanowi dziedzictwo jeszcze dawniejszego okresu, jak pokazały zwłaszcza prace E. Benveniste’a (1969/1993) oraz V. V. Ivanova i T. Gamkrelidzego (1984).

3.3. Rekonstrukcję starsłowiańskiego systemu semiotycznego na podstawie danych lingwistyki, folklorystyki i badań mitologicznych przedstawili V. V. Ivanov i V. Toporov (1965), w ramach paradygmatu strukturalnego, operującego pojęciem opozycji. W kulturze i języku dawnych Słowian, ich mitach poświadczonych w zabytkach średniowiecznych i współczesnym folklorze, odkryli obecność opozycji ogólnych (szczęście — nieszczęście, życie — śmierć, parzystość — nieparzystość), opozycji przestrzennych (prawy — lewy, góra — dół, niebo — ziemia i ziemia — podziemie, północ — południe,

wschód — zachód, morze — ląd), opozycji przypisanych do czasu, koloru i żywiołów (dzień — noc i wiosna — zima; słońce — księżyc, jasny — ciemny <variantowo: biały — czarny i czerwony — czarny>; ogień — wilgoć i suchy — mokry, ziemia — woda), wreszcie opozycji przywiązanych do stosunków społecznych (swój — obcy i bliski — daleki oraz dom — las, męski — żeński, starszy — młodszy i główny — niegłówny oraz przodek — potomek). Nadrzędną pozycję przyznali opozycji sakralny — świecki (sacrum — profanum). Opis ten został w kolejności rzucony na szersze tło typologiczne (Iwanov i Toporov 1974). Ten model opisu okazał się inspirujący dla wielu slawistów, znalazł swoje teoretyczne rozwinięcie i dopełnienie w pracy zbiorowej (Tolstaja (red.), 2002). Stał się też podstawą badań konfrontatywnych (Civjan 1990).

4. Język folkloru i problemy etnopoetyki

4.1. W latach 60. na fali rozwoju międzynarodowych badań semiotycznych nad specyfiką wypowiedzi artystycznych językoznawcy zainteresowali się także językową stroną tekstów folkloru słowiańskiego, przede wszystkim pieśni ludowych w całej ich różnorodności gatunkowej. Badania nad językiem folkloru czeskiego (J. Hošek), słowackiego (J. Oravec) i polskiego (J. Bartmiński), rosyjskiego (A. Evgeneva, P. Bogatyrev, I. A. Ossoveckij), bułgarskiego (L. Andrejčin), macedońskiego (B. Koneski), serbskiego (A. Lord) (przegląd badań zob. Bartmiński 1973) potwierdziły tezę o funkcjonowaniu także na poziomie tradycyjnej, archaicznej kultury ludowej podstawowej, nieredukowalnej dyferencjacji języka na dwa warianty stylowe — mowę potoczną i mowę poetycką. Wykazano istnienie w języku folkloru szeregu cech dystynktywnych, odbiegających od potocznej gwary, mających charakter ponad- i interdialektalny. Cechy te dają się połączyć w trzy zespoły funkcjonalne: specyficzne cechy „meliczne” wynikają z potrzeb śpiewu (działanie prawa sylab otwartych; interiekcje typu *oj, hej*; repetycje), specyficzne cechy „metryczne” — z potrzeby utrzymania rytmu wiersza (np. zdrobnienia w funkcji regulatora rytmu); wreszcie specyficzne cechy „poetyckie” (w najszerszym sensie) — z intencji mówienia podniosłego czy „delikatnego” (wedle określenia jednego ze śpiewaków). Do ostatniej kategorii poetyzmów *sensu largo* należy przede wszystkim swoisty repertuar formuł leksykalnych (wyrazów i powtarzalnych połączeń słownych). Na obserwacji XX-wiecznej epiki serbskiej badacze amerykańscy M. Parry i A. Lord zbudowali swoją znaną teorię „formuliczną” (Lord 1953–1954, Lord 1964). Różnice języka folkloru słowiańskiego w stosunku do mowy potocznej oka-

zały się na tyle regularne, że pozwoliły interpretować go w kategoriach nie poetyckiej deformacji, lecz stylistycznej derywacji (Bartmiński 1978).

4.2. Wspólne w skali całej Słowiańszczyzny elementy stylu poetyckiego w tekstach folkloru syntetycznie przedstawił już K. Moszyński (KLS II, 2, 1939, 1373–1440), który za podstawowe dla sztuki poetyckiej Słowian uznał przede wszystkim powtórzenie (w jego ogromnej różnorodności, od prostych refrenów po rozwinięty paralelizm) i symbolikę (*sokół* ‘kawaler’, *kalina* ‘dziewczyna’). Symbolika, której wiele uwagi poświęcili zwłaszcza badacze folkloru Słowian wschodnich i południowych, od A. Potebni, J. Sokołowa i F. Kolessy, po współczesnych autorów w osobach m.in. L. Radenkowicia (1996), A. Góry (1997), T. Wołodżyny (1998), w sposób systematyczny jest prezentowana w słownikach folkloru i słownikach etnolingwistycznych (zob. dalej Słowniki).

4.3. Język słowiańskich pieśni ludowych jest zbliżony do siebie nie tylko na poziomie naddanych znaczeń symbolicznych, ale też w warstwie słownictwa podstawowego (*dom*, *woda*, *koń*) — jak pokazał statystycznie J. Mistrík (1968), analizując teksty słowackie, czeskie, polskie i rosyjskie. Podobieństwo to nie ogranicza się tylko do leksyki, obejmuje wszystkie poziomy organizacji tekstu, od fonetyki i prozodii przez morfologię do składni i wzorców spójnościowych całych tekstów.

4.4. Wysoki poziom osiągnęła tekstologia folkloru. Pierwszą „gramatyką tekstu” była W. Proppa *Morfologia bajki* (1928), w której na przykładzie bajek rosyjskich pokazano funkcjonowanie w tekście fabularnym wyrazistego schematu strukturalnego zbudowanego z „funkcji” (tj. zdarzeń) i postaci. Praca Proppa zwłaszcza po jej wydaniu po francusku i angielsku wywarła znaczący wpływ na badania narratologiczne wykraczające poza teren folklorystyki słowiańskiej. Folklorysty badający różne gatunki słowiańskiej ustnej twórczości słownej dostarczyli bogatych informacji na temat minimalnych jednostek tekstowych, czyli stabilizowanych, powtarzalnych motywów (np. K. Čistov, M. Šramková, Krstić), sposobów budowania tekstów metodą łączenia segmentów w dłuższe sekwencje na zasadzie nawiązań do nadrzędnego tematu bądź stosowanie zaczepów (konkatenacji), wariantywności i „wibracyjności” tekstów (B. Putilov, K. Čistov, D. Holý). Wypracowano teorię klisz językowych (G. Permjakov), opracowano koncepcję ramy tekstowej, formuł początku i końca tekstu (J. Polívka, N. Rożianu). Lingwistyka tekstu do dziś nie zasymilowała jeszcze wszystkich osiągnięć słowiańskiej tekstologii folklorystycznej.

4.5. Etnogenologia. Znaczne osiągnięcia ma etnolingwistyka słowiańska na polu genologicznym. Uznanie zdobyły dwie tezy, że folklor jest zorganizowany na takich samych zasadach jak język (kolektywność, systemowość),

a gatunki folkloru jako twórczości słowno-muzyczno-zachowaniowej mają znaczną swoistość wobec gatunków literackich, opartych wyłącznie na słowie, zarazem są w stosunku do literatury prymarne, jak prymarny jest język ustny wobec pisanego (Bogatyrev, Jakobson 1929). Najstarsze i najbardziej rozpowszechnione gatunki słowiańskiego folkloru doczekały się monograficznych opracowań, antologii, systematyk oraz katalogów. Należą tu małe formy, jak przysłowie, zagadka, zamówienie (ros. *zagovor*), bajka, ballada, kołęda, sennik. Badania porównawcze stale przy tym ujawniały daleko posunięte podobieństwo w folklorze sąsiadujących narodów nie tylko wzorców gatunkowych, ale także wspólnotę motywów, wątków i całych tekstów. Szczególne zainteresowanie w ostatnich latach wzbudzała poezja magiczna, zwłaszcza zamówienia chorób, które — jak podkreślał lużycki folklorysta Paweł Nedo — tracą swoją funkcję i tajny charakter w miarę postępów medycyny naukowej. W tekstach słowiańskich zamówień magicznych znajdujemy wiele wspólnych motywów, wykazują one też podobieństwo na poziomie hiperstruktury (jak pokazał z terenu południowej Słowiańszczyzny L. Radenković, z obszaru wschodniosłowiańskiego — V. Charitonova, A. Judin, V. Klaus, T. Agapkina — E. Levkiewskaja — A. Toporkov, S. Tolstaja; z terenu Polski — S. Niebrzegowska-Bartmińska).

5. Etnosemantyka

5.1. Znaczenie słowa: cechy „konieczne i wystarczające” a konotacja kulturowa.

Istotą etnolingwistycznego podejścia do języka jest pokazanie głębokiego uwikłania kodu werbalnego (traktowanego w semantyce strukturalnej autonomicznie) w całą złożoną sytuację komunikacji międzyludzkiej i wyjście w stronę innych kodów (somatycznego, zachowaniowego, przedmiotowego), a w konsekwencji uwzględnienie pełnego kontekstu społecznego i kulturowego, w tym zwłaszcza wiedzy „przyjękowej” (niesłusznie dotąd wyłączanej z opisu semantycznego jako tzw. wiedza pozajęzykowa). Bogata sfera wierzeń i wyobrażeń mitologicznych jest uznawana bądź za informacyjny substrat komunikacji językowej, jej relewantne tło, bądź nawet za równorzędny składnik wielokodowych tekstów kultury.

Na gruncie semantyki lingwistycznej oznacza to przyjęcie nowej, pełniejszej koncepcji znaczenia, do którego włącza się nie tylko cechy desygnacyjne, konieczne i wystarczające do identyfikacji denotatu, ale też cechy składające się na konotację kulturową, niosącą pamięć doświadczeń historycznych wspólnoty mówiącej danym językiem. *Osiol, świnia czy koń* to nie tylko

'zwierzęta określonego typu', ale i symbole odpowiednio: 'głupiego uporu', 'żarłoczości i brudu', 'siły i zdrowia' itp. W praktyce badawczej takie stanowisko rezultuje wyjściem poza dane systemowo-językowe na teren danych zawartych w tekstach językowych (zwłaszcza tekstach kliszowanych) oraz niewerbalizowanych zachowań, a w efekcie — zastąpieniem definicji leksykograficznej typu taksonomicznego (podającej tylko cechy konieczne i wystarczające) tzw. definicją kognitywną, podającą wszystkie cechy utrwalone w procesie konceptualizacji świata przez mówiących (SLSJ 1980, Wierzbicka 1985, Bartmiński 1988).

Znaczący wkład w rozwój badań semantycznych stanowiła koncepcja konotacji rozwijana w pracach J. Apresjana (1974), L. Jordanskiej i I. Mielčuka (1980), R. Tokarskiego (1988). Takie rozbudowane definicje konia, słońca, kukułki, matki i in. zawierał zeszyt próbny SLSJ (1980). Argumenty na rzecz włączenia konotacji kulturowych do definicji wyłożył Bartmiński (1984). Najpełniejsze teoretyczne uzasadnienie potrzeby budowania pełnych semantycznych eksplikacji dała A. Wierzbicka, prezentując je zarazem na przykładzie filizanek i kubków, nazw pojazdów, nazw warzyw i owoców (Wierzbicka 1985, 1999).

Poszukiwania semantyczne etnolingwistów spotkały się pod wieloma względami z propozycjami kognitywistów, którzy za E. Rosch (1975) wprowadzili do semantyki pojęcie prototypu i efektów prototypowości. Na gruncie etnolingwistyki jako odpowiednik pojęcia prototypu funkcjonuje pojęcie stereotypu.

5.2. Stereotypy jako składniki kodu kulturowego

Stereotypy jako utrwalone wyobrażenia, rodzaj potocznych pojęć zawierają owe treści konotowane, towarzyszące jądrowym składnikom znaczenia słowa (Putnam). Złożone wyobrażenia stereotypowe można traktować jako powtarzalne połączenia elementów semantycznych i/lub formalnych i opisywać za pomocą standardowych, powtarzalnych motywów.

W odróżnieniu od ujęć socjologicznych stereotypy na gruncie etnolingwistyki nie są ograniczane tylko do ludzi, mówi się też (jak to już wcześniej przyjmowali Lippmann i Putnam) o stereotypach rzeczy i zjawisk (np. złota czy deszczu); nie poprzestaje się też na eksponowaniu ewaluacji (kto kogo akceptuje i w jakim stopniu), lecz kieruje uwagę na treść poznawczą, sposoby jej strukturyzowania oraz metody operowania tą bazową treścią w dyskursie. Wprowadzenie pojęcia aspektu („fasety”, „domeny”) pozwala zdać sprawę z wielości możliwych punktów widzenia, które pozostają w związku z określonym typem podmiotu postrzegającego rzeczywistość, konceptualizującą ją i kreującego jej określoną subiektywną wizję (obraz). W kolejności — na gruncie praktyk dyskursywnych — możliwe jest pytanie o intencję, z ja-

ką określony podmiot tworzy w dyskursie taki a nie inny wariant bazowego stereotypu, dokonuje jego profilowania (Bartmiński (red.) 1992).

5.2.1. Profilowanie pojęć (stereotypów) w dyskursie.

5.2.1.1. Pojęcie profilowania bazowych pojęć w tekstach w ramach określonych dyskursów ideologicznych okazuje się szczególnie ważne przy opisie stereotypów narodów i zawodów. Pozwala bowiem zdać sprawę z dynamiki komunikacji międzykulturowej i jej złożoności, z barier i szans porozumienia. Na przykład Niemiec ma w Polsce bardzo bogaty wizerunek bazowy, uformowany w kilkunastu wiekowym okresie kontaktów: człowieka obcego, innego, zaborczego, okrutnego, a równocześnie wykształconego, pracowitego i solidnego. Jednak z bardzo licznego zespołu cech utrwalonych (stereotypowych) dokonuje się stale wyboru, tworząc warianty (profile) bazowego stereotypu: profil Niemca jako prototypowego „obcego” — jest wytworem optyki „człowieka prostego”; profil Niemca — „pludraka” (dziwaka) — wytworzony w łonie staropolskiej kultury sarmackiej; profil Niemca dobrze zorganizowanego i kulturalnego zaborcy — oddający widzenie polskiego XX-wiecznego patrioty; Niemca — oprawcy tworzony z perspektywy ofiary hitlerowskiego terroru; profil Niemca — Europejczyka — funkcjonujący w Polsce w młodym pokoleniu aspirującym do udziału w życiu międzynarodowym (Bartmiński 1995b).

5.2.1.2. Podobnemu subiektywnemu zróżnicowaniu na profile podlega w Polsce stereotyp Rosjanina: „brat-wróg” („Słowianin” i równocześnie „Azjata”), „przyjaciół Moskale” („dusza-człowiek”, „swój chłop”), „Europejczyk” (Lappo 2002; Bartmiński, Lappo Majer-Baranowska 2002).

5.3 Problem językowego obrazu świata.

Etnolingwistyka słowiańska podjęła Humboldtiański problem wpływu języka na postrzeganie świata i „światooglądu” zawartego w języku. O ile badacze tkwiący w tradycji strukturalistycznej skłonni byli odróżniać językowy obraz świata (JOS) i mentalny obraz świata, o tyle w etnolingwistyce (podobnie jak w orientacji kognitywistycznej) to rozróżnienie zostało zawieszane. JOS definiowano początkowo jako odbicie czy odzwierciedlenie świata w języku, z czasem jako interpretację świata będącą rezultatem konceptualizacji rzeczywistości przez mówiących językiem. (por. Serebrennikow (red.) 1988, Civjan 1990, Bartmiński (red.) 1990). Konceptualizacja ta jest podwójnie zmienna, bo zrelatywizowana z jednej strony wobec tradycji poszczególnych kultur narodowych, z drugiej zaś wobec wewnętrznej dyferencjacji stylowej języka. Ukazaniu wewnątrzjęzykowego stylowego zróżnicowania JOS służy wprowadzone przez J. Apresjana pojęcie „najniższego obrazu „świata” zawartego w języku naturalnym, w jego wariacie potocznym, które pozwala ten obraz odróżnić od obrazu naukowego.

Analizy etnolingwistyczne objęły zarówno pojedyncze pojęcia — zainteresowaniem cieszyły się kluczowe dla kultury pojęcia człowieka (Apresjan 1995), doli (Arutjunova (red.) 1994), domu (Sawicka red. 1997), ojczyzny (Bartmiński (red.) 1993), czasu i przestrzeni (Arutjunova 1997, Adamowski 1999), jak też całe pola leksykalno-semantyczne obejmujące nazwy kolorów (Wierzbicka 1999, Tokarski 1995, Grzegorzczkowska i Waszakowa (red.) 2000, 2003), wymiarów (Grzegorzczkowska i Waszakowa (red.) 2000, 2003), uczuć (Wierzbicka 1999, Nowakowska-Kempna 1995, 2000, Duszak 2003). W ostatnich latach ujęcie etnolingwistyczne zastosowano także do nazw własnych (Tolstaja 1998, Berezovič 2000, Chlebda 2002).

6. Porównawcze badania interkulturowe kluczowych pojęć

6.1. Intensywnie rozwija się w ramach etnolingwistyki nurt badawczy nastawiony na analizy kontrastywne dwu i więcej języków. Szczególną wagę przywiązuje się w etnolingwistyce słowiańskiej do badania pojęć kluczowych dla kultury, więc nazw wartości. Etnolingwistyka wchodzi wtedy na teren bliski kulturoznawstwu, aksjologii i historii idei.

6.2. Przykładowo. Badania słowiańskich (i niesłowiańskich) odpowiedników łac. *patrii* przeprowadzone zespołowo na materiale 12 języków europejskich pozwoliły z jednej strony skonfrontować różne modele onomazjologiczne leżące u podłoża słowiańskich nazw ojczyzny (od nazw ojca: pol. *ojczyzna*, ros. *otečestvo*, ukr. *batkivčšyna*, bułg. *otečestvo*; od nazw rodziny: ros. *rodina*, brus. *radzima*, bułg. *rodina*); od domu: czes. i słowac. *domovina*; od państwa: czes. i słowac. *vlast*), a z drugiej pokazać, jak wspólne, ogólnoeuropejskie składniki znaczeniowe przyjmują zróżnicowane od narodu do narodu konotacje kulturowe. I tak w najstarszym mitologicznym (nie historycznym) obrazie świata Słowian nowoczesnemu pojęciu ojczyzny odpowiadało pojęcie pokrewieństwa rodzinnego (Tolstaja 1993), co zachowały najlepiej wspólnoty białoruskie w Polsce (Sajewicz 1993), podczas gdy rosyjskie rozumienie ojczyzny rozwinęło się w dwu, a nawet trzech kierunkach: ojczyzny ideologicznej, związanej ze służbą państwu (*otečestvo*, zbliżone do niem. *Vaterland*), ojczyzny prywatnej, miejsca urodzenia i przywiązania, bliskiego poprzez więzi rodzinne (*rodina*, zbliżona do niem. *Heimat*) i stosunkowo rzadkiego — narodowego dziedzictwa kulturowego (*otčizna*). W polskim rozumieniu *ojczyzny* najsilniejszy jest komponent kulturowy i społeczno-narodowy (Wierzbicka 1999, Bartmiński, Sandomirska-Ja, Teli 1998), podobnie jak w rozumieniu ukr. *batkivčšyny*, co było spowodowane tym, że idee

narodowe Polaków i Ukraińców kształtowały się w warunkach braku własnej państwowości.

6.2.2. Etnolingwistyka wysuwa program badania kulturowych i historycznych wyznaczników znaczenia słowa. Porównanie może dotyczyć semantyki pojedynczych słów lub lepiej całych i zespołów, całych pól leksykalno-semantycznych. Wierzbicka (1991, 1992) pokazała, że polskie pojęcie *losu* i rosyjskie pojęcie *sud'ba* kontrastują z sobą w sposób determinowany przez narodową historię i kulturę, dominujący bowiem u katolickich Polaków concept *losu* wiąże się kultem wolności, niezgodą na podporządkowanie, łatwym podejmowaniem ryzyka, indywidualizmem (jest bliski łac. pojęciu *fortuna*), podczas gdy koncepcja *sud'by* u prawosławnych Rosjan wiąże się z wysoką oceną cnoty chrześcijańskiej pokory i posłuszeństwa, gotowością pokornego godzenia się z przeznaczeniem, kolektywizmem (jest bliska łac. *fatum*). Przy tym w grę wchodzi nie tylko różne czynniki narodowe, lecz także społeczne, wewnątrz bowiem samej polszczyzny odróżniany jest los związany z kulturową formacją historycznie „szlachecką”, i dola przynależna do kultury plebejskiej (Bartmiński 2000).

6.3. Wskazywano na możliwość dokonywania analiz nie tylko na poziomie poszczególnych pojęć, ale na poziomie całych pól semantycznych obejmujących całe zespoły leksemów w powiązaniu z obowiązującymi systemami wartości. Porównanie konceptu 'bogactwa' w przysłowiach rosyjskich i polskich pokazało, że jest on traktowany podobnie, mianowicie w ramach 4 podsystemów aksjologicznych: utylitarnego, hedonistycznego, etycznego i estetycznego. I tak, o ile z etycznego punktu widzenia bogactwo może być traktowane jako antywartość, to z utylitarnego punktu widzenia antywartością jest cnota. (Golovanova 2002).

6.4. Nowym zadaniem podejmowanym przez etnolingwistów jest badanie kluczowych pojęć ideologicznych na tle tradycji narodowych i mitologii (ideologii) narodowych. Levkiewskaja zajęła się współczesnym dyskursem rosyjskim (2000), Judin analizował porównawczo ukr. *samostijnist'*, ros. *nezavisimost'*, pol. *niepodległość* (2004), Zinken (2000 mps) sposoby metaforyzacji procesu integracji europejskiej na gruncie niemieckim, rosyjskim i polskim (jako „transakcji handlowej”, „zawierania związku małżeńskiego”, „nauki w szkole”). Itp.

6.6. W przypadku studiów porównawczych dwóch lub więcej języków istotnym problemem jest metoda. Wiele studiów ma charakter autonomicznych opisów równoległych, stojących obok siebie, bez metodycznego odniesienia do siebie i do określonego tła (*tertium comparationis*). Odwoływanie się do wspólnego źródła (greckiego, łacińskiego) jest jedną z możliwości. Inną drogę dla tego rodzaju porównań obiera Wierzbicka, przyjmując za podsta-

wę uniwersalny metajęzyk semantyczny złożony z elementów najprostszych, nierozkładalnych (Wierzbicka 1992, 1997, 1999). Taka metoda w stopniu wyższym spełnia postulaty logiki.

7. Słowiańskie słowniki etnolingwistyczne

7.1. Na polu leksykografii słowiańskiej pojawiły się w ostatnich 10 latach nowego typu syntetyczne wydawnictwa, stanowiące owoc od dawna prowadzonych badań terenowych i archiwalnych. Obok licznych słowników gwarowych (zbyt licznych, by je tu omawiać) i obok słowników mitologicznych o charakterze encyklopedycznym (jak *Serbski mitologičny slovar* z 1970, *Bylgarska mitologija. Enciklopedičeski slovar* z 1994, *Slavjanskaja mifologija. Enciklopedičeskij slovar*, Moskwa 1995, II wyd. 2002 — por. Plotnikova 2000), pojawiły się słowniki języka folkloru — pokazujące słownictwo najbardziej rozwiniętego gatunku folkloru, jakim jest pieśń ludowa (materiał macedoński zawiera *Rečnik na makedonskata narodna poezija* pod red. Todor Dmitrovskiego, Skopje 1983, materiał rosyjski — realizowane etapami słowniki folkloru Nikitiny i Chrolenki) oraz specjalny nowy typ słowników etnolingwistycznych, odmiennych od wymienionych gwarowych, mitologicznych i folklorystycznych (Babunowa 2004, 39–44).

7.2. Pierwszym słownikiem etnolingwistycznym był 7-tomowy *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (1967–1976) Bernarda Sychty. Dwa następne realizowane są w Moskwie (*Slavjanskie drevnosti*, t. 1 — 3, 1995 — 2004, z inicjatywy N. I. Tołstoja, kontynuacja pod kier. S. M. Tołstojowej) i w Lublinie (z inicjatywy i pod red. J. Bartmińskiego — *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1, cz.1, 1996, cz. 2 — 1999). W ocenie S. Tołstojowej „wraz z ukazaniem się tomu lubelskiego i pierwszego tomu moskiewskiego słownika *Slavjanskie drevnosti* [...] leksykografia etnolingwistyczna staje się samodzielnym kierunkiem sławistyki, reprezentującym integralne podejście do języka i kultury” („*Živaja Starina*” 1997, nr 4; tłum. pol. w „*Literaturze Ludowej*” 1998, nr 6, s. 59). Oba słowniki etnolingwistyczne uwzględniają równocześnie dane językowe gromadzone przez dialektologów, dane tekstowe dostarczane przez folklorystykę oraz dane dotyczące mitów, wierzeń i praktyk rytualnych (zwyczajów i obrzędów) zbierane przez etnografię. Stosują też podobny układ materiału, w środowisku lubelskim określane (za Wierzbicką 1985) jako „fasetowy” (w podobnej funkcji S. Nikitina wprowadza pojęcie „tezarusnyj metod”, por. Nikitina, Kukuškina 2000).

Na przykład pod hasłem *kamień* w słowniku moskiewskim omawia się: pochodzenie, zamianę człowieka w kamień (skamienienie), kult kamieni, zastępowanie człowieka lub zwierzęcia kamieniem w praktykach rytualnych,

stosowanie kamienia w praktykach magicznych, semantyka praktyk związanych z kamieniem, umiejscowienie kamienia i kamień jako miejsce magiczne. W lubelskim SSiSL: etymologię nazw kamienia, derywaty, hiperonimy i hiponimy, kolekcje i opozycje, pochodzenie, wygląd i cechy nie dotyczące wyglądu, ilość, stany i czynności przypisywane kamieniowi, działania magiczne z użyciem kamienia, przepowiednie, lokalizacje kamienia i lokalizacje wobec kamienia, symbolikę.

Usytuowanie wyobrażenia przedmiotu w całej sieci relacji semantycznych ma prowadzić do rekonstrukcji jego struktury kognitywnej i pokazać jego miejsce wśród innych znaków składających się na „język kultury”. Podobieństwo obu słowników, lubelskiego i moskiewskiego, tkwi w tym, że są one nie semazjologiczne, lecz onomazjologiczne, tzn. „obiektem opisu leksykograficznego są w nich nie tylko i nie tyle środki językowe wyrażania znaczeń relewantnych dla kultury, ile same te znaczenia, tj. sama treść kultury, utrwalona w języku, jego leksyce, frazeologii i tekstach.” (Tolstaja, 1993, 48). Różnica natomiast polega na tym, że w SD materiał pochodzi z całego terenu słowiańskiego i jest ujmowany bardzo syntetycznie, w SSiSL zaś materiał pochodzi tylko z obszaru polskiego i jest prezentowany bardziej szczegółowo, eksplikacji towarzyszy wydzielona i rozbudowana część dokumentacyjna (w której stereotypowe motywy są pogrupowane wedle gatunków folkloru / genry'ów mowy).

7.3. Prace nad słownikami etnolingwistycznymi skupiając zespoły zbieraczy terenowych, archiwistów, badaczy i redaktorów inspirowały do badań szczegółowych, które przyjęły formę prac zbiorowych i autorskich studiów monograficznych.

W ośrodku moskiewskim w powiązaniu z pracami nad SD i na jego potrzeby wydano 9 tomów serii *Slavjanski i balkanski folklor*, a także monograficzne rozwinięcia wybranych tematów na materiale ogólnosłowiańskim (by wymienić przykładowo książki A. Góry o zwierzętach (1997), L. Winogradowej o demonach, T. Agapkiny o symbolice słowiańskich obrzędów wiosennych, E. Levkievskiej o „oberegu”. Seria prac zbiorowych dotyczyła kategorii „języka kultury”: *Simvoličeskij jazyk tradicionnoj kul'tury* (1993), *Koncept dviženija v jazyke i kul'ture* (1996), *Mir zvučaščij i molčaščij* (1999), *Priznakovoe prostranstvo kul'tury* (2002).

W środowisku etnolingwistów lubelskich z myślą o rozwiązaniu nasuwających się kwestii teoretycznych i metodologicznych organizowano okresowe konferencje i wydawano tomy pokonferencyjne, poświęcone odpowiednio pojęciom konotacji (1988), językowemu obrazowi świata (1990), definicjom i definiowaniu (1993), profilowaniu pojęć (1998), nazwom wartości (1993), wartościom w języku (2003) i inne. Powstały monograficzne opracowania

semantyki sennika ludowego (Niebrzegowska), kategorii przestrzeni (Adamowski), językowo-kulturowego obrazu drzew (Marczewska) i inne.

Literatura

- Adamowski Jan, 1999, *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Adamowski Jan, 1994, *Zestawienia typu srebro-złoto, ojciec-matka w polskiej pieśni ludowej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 5, Warszawa.
- Anusiewicz Janusz, 1995, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wydawnictwo UW, Wrocław.
- Apresjan Jurij, 1994, *Naiwny obraz świata à leksykografia*, „Etnolingwistyka”, t. 6, s. 5–12.
- Apresjan Jurij, 1995, *Čelovek v zerkale jazyka*, „Voprosy Jazykoznanija”.
- Arutjunova Nina Davidovna (red.), 1994, *Ponjatije sud'by v kontekste raznych kul'tur*, Nauka, Moskwa.
- Arutjunova Nina Davidovna (red.), 1997, *Jazyk i vremja*, Moskwa.
- Arutjunova Nina Davidovna (red.), 1999, *Obraz čeloveka v kul'ture i jazyke*, Moskwa.
- Bartmiński Jerzy, 1978, *O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 1981, *Dictionnaire ethno-linguistique polonais*, [w:] *Literary Studies in Poland*, VIII, *Folklore*, ed. H. Dziechcińska, Wrocław, s. 157–172.
- Bartmiński Jerzy, 1986b, *Czym zajmuje się etnolingwistyka*, „Akcent” nr 26, s. 16–22.
- Bartmiński Jerzy, 1989a, *On Melic and Declamatory Versions of Folk Songs*, [w:] *Russian Verse Theory. Proceedings of the 1987 Conference at UCLA*, ed. by B. Scherr and D. Worth, Columbus, Ohio 1989, s. 57–80.
- Bartmiński Jerzy, 1989b, *La collection dans la structure thematique du texte oral*. Kolekcja w strukturze tematycznej tekstu ustnego, [w:] *Tekst ustny — texte oral. Materiały z międzynarodowej konferencji w UMCS w Lublinie*, 15–17 września 1986, pod red. M. Adamowicza i J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 77–102.
- Bartmiński Jerzy, 1992, *Nikita Iljicz Tolstoj i założenia etnolingwistyki historycznej*, „Etnolingwistyka” t. 5, s. 7–13.
- Bartmiński Jerzy (red.), 1992, *Profilowanie pojęć*. Zestawił Jerzy Bartmiński, Lublin 1992.
- Bartmiński Jerzy, 1995a, *Patries européennes, grandes et petites*, [in:] *Identité(s) de l'Europe Centrale*. Publié sous la direction de Michel Masłowski, Inst. d'Études Slaves, Paris 1995, s. 55–64.
- Bartmiński Jerzy, 1995b, *Wie ändert sich das Stereotyp des Deutschen in Polen*, „Zeitschrift für Empirische Textologie”, nr 2, Trier, s. 18–29.
- Bartmiński Jerzy, 2000, *Izmenenija jazykovej kartiny mira poljakov*, [w:] Lew N. Zybatow (Hrsg.), *Sprachwandel in der Slavia. Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Ein Internationales Handbuch*. Teil 1, S. 481–492, Peter Lang.
- Bartmiński Jerzy, 2002, *Lubelska etnolingwistyka*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, nr 1–2, s. 29–42.
- Bartmiński Jerzy (red.), 1993, *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, Lappo Irina, Majer-Baranowska Urszula, 2002, *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie*, „Etnolingwistyka” t. 14, s. 105–151.

- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1998, *Ethnolinguistic Explorations in Lublin: Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols. Ethnolinguistics*, [in:] *Ethnology and Anthropology at the Time of Transformation. Poland at the 14th Congress of the International Union of Anthropological and Ethnological Sciences*, ed. by K. Kaniowska, D. Markowska, Łódź, 1998, s. 135–137.
- Bogatyrev Peter, 1973, *Jazyk fol'klora*, „Voprosy Jazykoznanija”, nr 5.
- Bogatyrev Peter, Jakobson Roman, 1929, *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens*, [in:] *Donum Natalicum Schrijnen. Nijmenger-Utrecht, 1929* [tekst ros. *Фолклор как особая форма творчества* в: Богатырев, *Вопросы теории народного творчества*, Москва 1971, s. 369–383; tekst polski w: „Literatura Ludowa” 1973, nr 3].
- Chlebda Wojciech, 2002, *Polak przed mentalną mapą świata*, „Etnolingwistyka” t. 14, s. 9–26.
- Chrolenko A. T., 2000, *Etnolingvistika: Ponjatija, problemy, metody*, Slawjansk-na-Kubani.
- Čistov Kiril V., 1978, *Poetika slawjanskogo fol'klornogo teksta. Kommunikativnyj aspekt*, [w:] *Istorija, kul'tura, etnografija i fol'klor slawjanskich narodov. VIII meždunarodnyj s'jezd slavistov. Doklady sovetsoj delegacii*, Moskva.
- Civjan Tatjana, 1990, *Lingvističeskie osnovy balkanskoj modeli mira*, Izd. Nauka, Moskva.
- Duszak Anna (red.), 2003, *Pojęcie gniewu w różnych językach i kulturach*, Warszawa.
- Gajda Stanisław (red.), *Komparacja języków słowiańskich*, Opole 2000.
- Gieysztor Aleksander, 1982, *Mitologia Słowian*, Warszawa.
- Golovanowa Anastazja Vladimirovna, 2002, *Cennosti i ocenki v jazykovom otryženii (na materiale russkogo i pol'skogo jazykov)*, Perm. Mps, stron 16.
- Góra Aleksandr, 1997, *Simvolika životnych v slawjanskoj narodnoj tradicii*, Indrik, Moskva.
- Grzegorzcykowa Renata, 1995, *Die Lubliner anthropologisch-kulturelle und kognitive Sprachwissenschaft der letzten Jahrzehnte*, [w:] *Convivium. Germanisches Jahrbuch*, Polen 1995, Bonn, Deutscher Akademischer Austauschdienst, s. 153–179.
- Renata Grzegorzcykowa, Krystyna Waszakowa (red.) 2000, 2003, *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarów. Predykaty mentalne. Część I*, Warszawa 2000, cz. II, Wydawnictwo UW, Warszawa 2003.
- Holý Dušan, 1973, *Variacní postupy v lidové písni a jejich poměřování*, [w:] *O živote písně v lidové tradici*, red. Bohuslav Beneš, Brno.
- Ivanov Vjačeslav V., Toporov Vladimir N., 1965, *Slawjanskije jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy*, Izd. Nauka, Moskva.
- Ivanov Vjačeslav V., Gamkrelidze Tamaz V., 1984, *Indoevropejskij jazyk i indoevropejci*, Izd. Tbilisskoj Universiteta, Tbilisi.
- Jakobson Roman, 1962, *O sootnošenii meždú pesennoj i razgovornoj narodnoj reč'ju*, „Voprosy Jazykoznanija”, nr 3.
- Jordanskaja Lidia, Melčuk Igor, 1980, *Konnotacija v lingvističeskoj semantike*, „Wiener Slawistischer Almanach”, nr 6. [Polski przekład pt. *Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, [w:] *Konotacja*, praca zbiorowa pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1988, s. 9 — 34].
- JOS 1990 — *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Judin Aleksy, 1998, *Etnolingvistika*, [w:] *Encyklopedia kultury*, Petersburg.
- Judin Aleksy, 2004, *Koncept nezavisimosti v russkom i ukrajskom jazyke: nacional'nye točki zrenija*, [w:] *Punkt widzenia w języku i kulturze*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej i Ryszarda Nycza, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 79–102.

- Kijewska-Trembecka, Marta, 1984, *Etnolingwistyczna koncepcja języka Bronisława Malinowskiego*, „Przegląd Humanistyczny” XXVIII, nr 230–231, s. 71–80.
- Kopečný František, 1981, *Zakladni všeslovanska slovni zasoba*, Praha.
- Lappo Irina, 2002, *Profilowanie stereotypu Rosjanina w polskim kręgu językowo-kulturowym*, „Etnolingwistyka” t. 14, s. 153–174.
- Lehr-Spławiński Tadeusz, 1935, *Język polski jako zwierciadło kultury*, Poznań.
- Levkiewskaja Lena, 2002, *Slavjanskij obereg*, Indrik, Moskwa.
- Lord Albert (ed.), 1953–1954, *Serbo-croatian heroic songs collected by M. Parry*, edited by A. B. Lord. Vol. 1. With musical transcriptions by Béla Bartók and prefaces by J. Finley jr and R. Jakobson; Vol. 2. With a preface by A. Belić, Cambridge and Belgrad 1954–1954.
- Lord Albert, 1964, *The Singer of Tales*, Cambridge.
- Maćkiewicz Jolanta, 1999, *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Marczewska Marzena, 2002, *Drzewa w języku i w kulturze*, Kielce.
- Mistik Jan, 1968, *Z kvantitativneho vyzkumu slovanskej lidovej piesne*, „Slavica Slovaca” t.3.
- Moszyński Kazimierz, 1934, 1939, *Kultura ludowa Słowian*, cz. 2, z. 1. Kraków, 1934, z. 2. Kraków, 1939.
- Moszyński Kazimierz, 1957, *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, ZNiO, Wrocław.
- Moszyński Kazimierz, 1934–1936, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, z. 1–3.
- Niebrzegowska Stanisława, 1996, *Polski sennik ludowy*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Niebrzegowska Stanisława, 2001, *Etnolingwistyka v Lublinie*, [w:] Tokareva Irina (red.) *Jazyk i kul'tura. Problemy sovremennoj etnolingvistiki*, Minsk, s. 22–28.
- Nikitina Serafima, 1982, *Ustnaja narodnaja kul'tura kak lingvističeskij ob'ekt*, [w:] Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka, E.60, s. 420–429.
- Nikitina Serafima E., Kukuškina E. Ju., 2000, *Dom v svadebných pričitanijach i ducho-vnych stichach. Opyt tezaurusnogo opisanija*, Moskwa.
- Nowakowska-Kempna Iwona, 1995, 2000, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Wyd. WSP TWP, Warszawa 1995, część II. Data, Warszawa 2000.
- Permjakov, 1970, *Ot pogovorki do skazki. Zametki po obščej teorii kliše*, Moskwa.
- Plotnikova Anna A., 2000, *Slovari i narodnaja kul'tura. Očerki slavjanskoj leksikografii*, Moskwa.
- Prochorowa Svetlana, Suchowickaja Irina, 1999, *Etnolingwistyka na Białorusi: lata 90. XX wieku*, „Etnolingwistyka” t. 11, s. 213–222.
- Radenković Ljubinko, 1996, *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*, Beograd.
- Sawicka Grażyna (red.), 1997, *Dom w języku i w kulturze*, Szczecin.
- SE — *Slavjanskaja etnolingwistyka. Bibliografija*, Moskwa 2003, RAN, Institut Slavjanovedenija. Otdel etnolingvistiki i fol'klora.
- Serebrennikov V.A., 1988, *Rol' čelovečeskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira*, Moskwa.
- SLSJ 1980, *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław.
- Šrámková Marta, Sirovátka Oldřich, 1972, *Textové stavební jednotky v lidové lyrické písni*, „Národopisné aktuality” R. IX, č. 3.
- Tokareva Irina 2001, *Etnolingwistyka i etnografija obščeniija*, Minsk.
- Tokareva Irina (red.), *Jazyk i kul'tura. Problemy sovremennoj etnolingvistiki*, Minsk 2001.
- Tokarski Ryszard, 1988, *Konotacja jako składnik treści słowa*, [w:] *Konotacja*, praca zbiorowa pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin, s. 35–54.

- Tolstaja Svetlana Michajlovna, 1993, *Etnolingvistika v Lubline*, „Slavjanovedenie”, Moskva 1993, s. 47–59.
- Tolstaja Svetlana M. (red.), 2002, *Proznakovoe prostranstvo kul'tury*, Moskva.
- Tolstoj Nikita Iljič, 1982a, *Iz «grammatiki» slavjanskich obrjadov*, „Trudy po znakovym sistemam”, XV, Tartu, s. 57–71.
- Tolstoj Nikita Iljič, 1995, *Jazyk i narodnaja kul'tura: Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*, Moskva.
- Tolstoj Nikita Iljič, Svetlana Michajlovna, 1988, *Narodnaja etimologija i struktura slavjanskogo ritualnogo teksta*, [w:] *Slavjanskoe jazykoznanie. X Meždunarodnyj sjesd slavistov*, Moskva 1988.
- Tolstye Nikita Iljič, Svetlana Michajlovna, 1983, *O zadačach etnolingvističeskogo opisanija Poles'ja*, [w:] *Poleskij etnolingvističeskij sbornik. Materialy i issledovanija*, Moskva, s. 3–21.
- Tolstye Nikita Iljič, Svetlana Michajlovna, 1984, *Principy sostavlenija etnolingvističeskogo slovarja slavjanskih drevnostej*, [w:] *Etnolingvističeskij slovar' slavjanskih drevnostej. Predvaritelnye materialy*, Moskva 1984, s. 6–22.
- Tolstojowa Swietłana M., 1993, *Ojczyzna w ludowej tradycji słowiańskiej*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, praca zbiorowa pod red. J. Bartmińskiego, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, s. 17–22.
- Trubačev Oleg N., 2003, *Etnogenez i kul'tura drevniejšich slavjan: Lingvističeskie issledovanija*, Nauka, Moskva.
- Uličný Oldřich (red.), 2002, *Interfaces: Obraz vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách*, Univerzita Karlova, Praha.
- Vaňková Irena (red.), 2001, *Obraz světa v jazyce*, Univerzita Karlova, Praha.
- Vinogradova Ludmila, 1982, *Zimnjaja kalendarnaja poezija vostočnych i zapadnych slavjan. Genezis i tipologija koljadovanija*, Moskva.
- Vinogradova Ludmila, 2000, *Narodnaja demonologija i mifo-ritualnaja tradicija slavjan*, Indrik, Moskva.
- Volodzina Tatjana, 1999, *Semantika rečau u duchounaj spadčyne belarusau*, Minsk.
- Walas Teresa (red.), 1995, *Narody i stereotypy*, Kraków.
- Wierzbicka Anna, 1985, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor.
- Wierzbicka Anna, 1986, *Does language reflect culture? Evidence from Australian English*, „Language in Society”, 15, s. 349–373.
- Wierzbicka Anna, 1991, *Język i naród: polski „los” i rosyjska „sud’ba”*, „Teksty Drugie”, nr 3, s. 5–20.
- Wierzbicka Anna, 1992, *Semantics, Culture and Cognition*, Oxford Univ. Press, New York–Oxford.
- Wierzbicka Anna, 1993, *Nazwy zwierząt*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, pod red. J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 251–267.
- Wierzbicka Anna, 1997, *Understanding cultures through their key words. English, Russian, Polish, German and Japanese*, Oxford Univ. Press, New York–Oxford.
- Wierzbicka Anna, 1999, *Język, umysł, kultura*, wybór prac pod red. J. Bartmińskiego, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Zieniukowa Jadwiga, 1998, *Z problemów etnolingwistyki*, [w:] *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, pod red. Ewy Jędrzejko, Wydawnictwo UŚ, Katowice, s. 233–241.
- Zinken Jörg, 2002, *Imagination im Diskurs. Zur Modellierung metaphorischer Kommunikation und Kognition*, Bielefeld. [Rozprawa doktorska, mps].

SLAVIC ETHNOLINGUISTICS: TOWARDS A SYNTHESIS

The article is an encyclopedic survey of general problems of Slavic ethnolinguistics and ethnolinguistic research on Slavic history. A synthesis is proposed of research on the language of folklore and the problems of ethnopoetics. Emphasized is the importance of ethnosemantics, especially research on stereotypes as elements of the cultural code and linguistic worldview. Finally, emphasis is placed on the importance of comparative intercultural research, especially on valuation terms.